

herhjemme først fart i sidste del af århundredet, altså betydeligt senere end i Sverige. Og en bred liberal opinion fik vi endnu senere hos os. Familien er i Danmark langt mere en konservativ højborg, ikke arnen for udvikling og fremskridt.

Eric Johannessons *Den läsande familjen* er et værk, der bygger solidt på international forskning. Bogen har kvaliteter både som materialesamling og som kritisk-prøvende fremstilling. Den forener moderne sociologiske synspunkter og problemstillinger med det, som gennem årtier har været kendetegnet på svensk humanistisk forskningstradition: den brede veldokumenterede indsamling af fakta og den forsigtige vurdering af hypotesernes rækkevidde, med andre ord – positivistisk videnskab.

Som disputats er bogen karakteristisk svensk. Dens hovedteser er ikke stærkt markerede og går aldrig længere end til det, der kan bevises eksakt. For den nyere forskningssituation i Sverige er den desuden karakteristisk ved nok at være et enmandsarbejde, men dog at være intimt knyttet til et forskningsmæssigt kollektiv: den såkaldte pressegruppe ved *Literaturvetenskapliga Institutionen* i Uppsala. Også en projektgruppe ved samme universitets historiske institut har forfatteren plejet kontakt med, således at denne gruppe har kunnet forelægge problemer, som ønskedes belyst i disputatsen.

De svenske disputats er ikke bare forvandet til eksamensopgaver, de er også udtryk for behov i et givet forskningsmiljø, forhold som den her foreliggende solide sociologiske fremstilling af familietidsskrifterne i forrige århundrede dog kun har nydt godt af: i eksakthed, solide studier og bredde af de problemer, der belyses.

Johan de Mylius

Gordon A. Craig: Germany 1866–1945. Oxford History of Modern Europe. Oxford University Press 1978. 825 s.

I serien Oxford History of Modern Europe har Gordon A. Craig, kendt bl.a. for sit værk om den preussiske hær 1660–1945, skrevet et bind om Tyskland 1866–1945, der er en spændende og særdeles dybtgående analyse af disse 79 års tyske historie.

Craig starter med Bismarck. Nok har en del nyere historikere, først og fremmest Helmut Böhmé, søgt at fremhæve de økonomiske og sociale faktorer bag Reichsgründung, »yet it is certainly unnecessary to apologize for introducing Bismarck's name at the outset« (s. 2). Det er bestemt ikke kun Bismarck, men Craig viser ganske klart, hvordan Bismarcks politik var helt afgørende i »Mellempærioden« 1866–1870, hvor Mainlinien lå som et skel mellem Det nordtyske Forbund og de sydtyske stater, og hvor den sydtyske partikularisme nu stod som en hovedhindring ved siden af den franske modstand mod en endelig tysk samling. Og også i 1870/71 er det Bismarck, der har det afgørende ord.

Craig går herefter igang med at se på kejsertiden og konstaterer efter en gennemgang af den institutionelle struktur, at denne var så klodset og så fuld af modsigelser og flertydigheder, at det ikke ville være let at styre dette rige effektivt. Her var selv en Bismarck ikke altid i stand til at klare problemerne, især da man når 1880'erne, hvor Craig understreger, at de politiske metoder, der havde virket i 1860' og 1870'erne nu viste sig uvirk-somme overfor 1880'ernes problemer. Og det er også i 1880'erne at man svækker såvel kanslerens som rigsdagens autoritet ved at give hærens oberstbefalende direkte adgang til kejseren.

Craig skriver ikke kun kejserrigets politiske historie; også aspekter som religion, uddannelse og kunst behandles grundigt og Craig gør her op med Meinekes these om, at mens det politisk gik ned ad bakke, så var åndslivet karakteriseret ved energi og sundhed. »It is difficult to support this hypothesis«, skriver Craig s. 180, og bl. a. ved at bruge Ernst

Rhys' these om at »The Woman's predicament is the test of the moral and human worth of any given state of society«, når han frem til, at Tysklands forhold i det 19. årh. på denne baggrund var »truly deplorable« (s. 207).

Craig er stærkt kritisk overfor Wilhelm II og de konservative og militære ledere som Bernhard von Bülow og Alfred von Tirpitz, der efter hans mening er årsag til den ene krise efter den anden (s. 303). Men også Rigsdagen får ublide ord med på vejen: »It is a melancholy circumstance that the Reichstag, although given opportunities to bring this dangerous and growing tendency under control, signally failed to do anything of the kind« (252). Bl.a. i forbindelse med »Daily-Telegraph-affæren« mener Craig, at Rigsdagen kunne have opnået større indflydelse på udenrigspolitikken, men også her får vi en af de tabte muligheder (s. 284).

Langsomt føres Tyskland derfor hen mod katastrofen, og de tyske ledere gør intet for at stoppe denne kurs. Craig understreger meget, at den enkelte person altid har mulighed for at gøre noget, og han bygger her på den italienske historiker, der i sin »Storia della politica estera italiana« i Craigs oversættelse har hævdet, at »in a given situation, the work of the individual statesman always intervenes incisively in the course of events, whether he allows himself weakly to be submerged by their flow or boldly succeeds in channelling them somehow, making them follow one rhythm or another, directing them to this goal or that, slackening their pace or quickening it.« (s. 302-03. Der er tale om økonomiske og sociale faktorer).

I sit kapitel om 1. Verdenskrig lægger Craig især vægt på at vise, hvordan militæret vinder mere og mere indflydelse, indtil Ludendorff i sidste øjeblik, efter at de militære ledere har bragt Tyskland til afgrundens rand, overlader det til de civile at redde resterne fra ruinerne.

Craig hører til de historikere, der indleder hvert afsnit med et citat, og de er for de flestes vedkommende endog særdeles velvalgte. Således også det, der indleder bogens anden halvdel, om Weimar- og Hitler-tiden: »På gaden ved Potsdamer Platz så jeg igen, for første gang siden revolutionen, en officer med epauletter« (Harry Graf Kessler, 15. nov. 1918). Det, der nemlig er Craigs these, er, at Weimarrepublikkens sårbarhed havde sin baggrund i den måde, den blev skabt på og han mener ikke det er overdrevet at hævde, at den led nederlag tilslut, delvis fordi »German officers were allowed to put their epaulettes back on again so quickly« og fordi – og her tager han udgangspunkt i et andet citat, af Oswald Sprengler, – fordi de offentlige bygninger ikke blev brændt ned sammen med de bureaukrater, der beboede dem! (396).

Craigs gennemgang af Weimarrepublikken og Hitlers 12-års rige er meget engageret og særdeles inciterende læsning. »Helten« er Stresemann og også kulturlivet får pæne ord med på vejen, selvom periodens forfattere dadles for ikke i tilstrækkelig grad at støtte det demokrati, der i så høj grad behøvede alle de venner og tilhængere, det kunne finde (s. 482). »Skurkene« er militærets ledere, der efter Müller-regeringens fald begynder at blande sig i politik i en grad, som man tidligere kun havde set i de sidste krigsår 1916-18. Det er disse, først og fremmest Schleicher som »the most able and the most dangerous« (s. 560), der baner vejen først for Papen (»That flocculent amateur« (s. 570)), dernæst for Hitler.

Craig hører til de historikere, der understreger, at Hitler står alene i tysk historie. De historikere, der påstår, at Hitler er en del af en kontinuerlig udvikling, der indbefatter Bismarck, Wilhelm II. og Stresemann tager fejl, hans politiske visioners fuldstændige barbarisme og hans karakters totale mangel på moral gør det umuligt at sammenligne ham med andre (s. 543).

Efter at have gennemgået nazismens kulturliv og den indre udvikling vender Craig sig

i afsnittet »*Hitler and Europe: Foreign Policy 1933-39*« mod Taylor, der i »*The Origins of the Second World War*« jo hævder, at »*Mein Kampf*« på ingen måde kan bruges som kilde til Hitlers udenrigspolitik, men er et sammensurium af tilfældige tanker, skrevet ned under indtryk af den franske okkupation af Ruhrområdet. Det er forkert, hævder Craig, i »*Mein Kampf*« har vi grundprincipperne for Hitlers udenrigspolitik. Den helt præcise planlægning af udviklingen sker ved mødet den 5. nov. 1937, hvor Craig bygger på Hossbach-memorandumet, og hvor Taylors forsøg på at vise, at dette møde var uden betydning afvises som »forced and unpersuasive« (s. 699).

Efter en relativ kort gennemgang af Hitlers krig 1939-1945 når vi til Craigs konklusion, der efter anmelderens opfattelse viser, at Craig nærmest er blevet besat af sin idé om den tyske hær som roden til alt ondt. Efter at have beklaget det gode, der blev ødelagt af Hitler får vi den overraskende fortsættelse: »Hitler also eliminated much that was bad. And this included the conservative-militaristic concern that had domined politics in the Wilhelmine period, done everything possible to shorten the life of the Weimar Republic, and elevated Hitler to power in 1933. The members of that consortium whom he had not liquidated during the Night of the Long Knives in 1934, in his reorganization of the army command and the Foreign Service in 1938, or in the purge that followed the failure of the attempt of 20. July 1944 disappeared in the general shambles of May 1945« og Craig mener derfor, at den vigtigste af de hindringer, der havde stået i vejen for en udvikling mod et frit politisk system nu var fjernet.

Det kan undre, at Craig – med den klare holdning til Hitler, der præger bogen – nu i sin konklusion vil rose ham for at have fjernet noget af det onde. Det kan diskuteres, om det er korrekt at tale om, at det er militæret, der i 1933 giver Hitler magten – der er jo på ingen måde tale om et militærkup og Craig synes nærmest at overse de 195 rigsdagsmandater bag ham og hans magt »på gaden«. Og det er efter min mening aldeles utroligt, at Craig i sin opremsning af Hitlers gode handlinger med at fjerne de onde nævner de tyske officerer, der på bestialsk vis blev myrdet af Hitler efter attentatet 20. juli 1944.

Det er for mig kun muligt at se én forklaring: Mændene bag 20. juli-attentatet passer ikke ind i Craigs billede af det tyske militær. Det viser også hans korte karakteristik af dem som folk, der kæmpede for et autoritært styre (s. 672).

Craigs noget specielle konklusion fylder knap én side i et værk på 764 sider. Den viser, at Craig har stirret sig blind på én faktor blandt flere, der ligger bag den tyske katastrofe 1933-1945, men den fjerner ikke indtrykket af, at bogen som helhed er et grundlæggende værk, som man ikke kan komme uden om og som da også straks er blevet oversat og udgivet på tysk.

Otto Rühl

Bismarcks Aussenpolitik und der Berliner Kongress. Hrsg. von Karl Otmar Freiherr von Aretin. Franz Steiner Verlag, Wiesbaden, 1978.

Baggrunden for denne lille forskningsoversigt er et internationalt seminar om Berliner-kongressen 1978, afholdt ved instituttet for europæisk historie i Mainz i 1978 og bogen indeholder fem afhandlinger omkring emnet Bismarcks udenrigspolitik – Europa 1870-1890 og specielt Berliner-kongressen.

Theodor Schieder indleder med en gennemgang af »*Europäisches Staatensystem und Gleichgewicht nach der Reichsgründung*«, der er hentet fra Propyläen »*Geschichte Europas*« bd. 5 og også Andreas Hillgrubers artikel om Bismarcks udenrigspolitik fra Reichsgründung til afslutningen af »*Dreibund*« i 1882 er hentet andetsteds fra (fra Hill-